

Gótikus térkonstrukciók Jókai Mór *Hétköznapi* című alkotásában

Gótikus magyar irodalomról csupán hipotetikus viszonyok között lehet beszélni.¹ Béres Norbert a magyar rémtörténetek kapcsán kialakult bonyolult hatásviszonyokat arra vezeti vissza, hogy a 18–19. századi prózairodalom alakulástörténetében megjelenő kísértethistóriák vagy ál-kísértethistóriák német nyelvű szövegek lefordítása által kerültek be a magyar prózahagyományba. Szerinte ekkor önálló gótikus magyar irodalomról még semmiképp nem lehet beszélni. Ennek ellenére számos magyar román² olvasása közben érzékelhetővé válnak olyan konstrukciók, térszerkezetek, karakterminták és narratív megoldások, amelyek a gótika mechanizmusaival operálnak. Jelen tanulmányban az érzelmi kultúra és a gótikus terek viszonyát szeretném megvizsgálni Jókai Mór *Hétköznapi* (1846)³ című regényében.

Kontextus

Az angolszász gótikus irodalom a műfaj origójaként Horace Walpole regényét⁴ tekinti, mely alcímében *Egy gótikus történet*ként kategorizálja magát. Az atipikus alcímválasztás esélyt adott arra, hogy egy újfajta műfaj alakulhasson ki, illetve arra,

1 | Béres Norbert: *A klasszikus századforduló népszerű prózairodalma*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2023. 203–211.

2 | A 18. században műfaj történeti szempontból különbséget kell tenni román és regény között. Sokáig a románt a regény előfutárának tekintették, de az újabb kutatások azt bizonyítják, hogy két különálló műfajról beszélhetünk, habár számos hasonlóság van a kettő között. Regényről az 1830-as évektől beszélünk, addig a román kifejezést használjuk, amely egy teljesen más poétikai formát, beszédmódot jelent a regényhez képest. Bódi Katalin szerint a szövegkorpuszt illetően mindegyik tartalmaz olyan narratív elemeket, amelyek a regény műfajára utalnak, viszont a románok esetén alkalmazott tematikák, poétikai megoldások, a paratextusok jelenléte, illetve a szövegek önreflexív jellege utalnak arra, hogy a román egy különálló műfaj. Bódi Katalin megállapításainak eredményeképp a következő alkotások erősítik a gondolatmenetemet: *Fanni hagyományai = Első folyóirataink, Uránia*, szerk. Szilágyi Márton. Kossuth Egyetemi kiadó, Debrecen 1999.; Kazinczy Ferenc: *Bácsmegeyey öszve-szedett levelei*. Ts.K. privil könyvnyomtató, Kassa 1789.; Pálóczi Horváth Ádám: *A fel fedezett titok*. 1972.; Leanderer Mihály, *Farkasvölgyi Imre a'vagy po'sonyvári késértő lélek*. 1807.

3 | Jókai Mór: *Hétköznapi*. Szerk. Nagy Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest 1962.

4 | Horace Walpole: *The Castle of Otranto*. Tho. Lownds, London 1765.

hogy a gótikus szó többszörös jelentésekkel bővülhessen.⁵ Walpole középkori, történeti jelentésváltozatban használta, utalva regényének tematikájára és sajátosságaira.⁶ Walpole kísérlete az volt, hogy egy olyan műfajt hozzon létre, amely újra használja és új kontextusokban alkalmazza a középkori világ hiedelmeit, románcait, és groteszk alakzatait. A gótika semmiképp nem egy homogén zsáner, hanem egy hibrid közlésforma, amely magába olvaszt és átalakít több irodalmi műfajt annak érdekében, hogy a saját műfaji konvencióinak feleljen meg.⁷ Ennek következtében állítja Botting, hogy a korai gótika regényvilága esszenciális elemeit a középkori románcokból, természetfeletti, fausti és tündérmesékből, reneszánsz drámákból, szentimentális, pikareszk és vallomások elbeszélésekből, valamint a romokból, sírokból és éjszakai spekulációkból meríti.⁸

Ha csupán az angolszász gótikus prózahagyomány felől értelmezzük a magyar rémtörténeteket, akkor számos hiátusba ütközhetünk. A német *Schauerroman* és angolszász *gothic novel* párhuzamos vizsgálata révén követhető nyomon a magyar rémtörténetek kialakulása. Patrick Bridgewater monográfiájában⁹ a német és angolszász irodalom közötti hatástörténetet vizsgálja, melynek eredményeképp olyan német alműfajtypusokat sorol fel, amelyek az angolszász *gothic novel* mintái alapján a *Schauerromanok* kialakulását eredményezték. A szerző egy komplex műfaji rendszert vezet le, kitérve mind a német, mind az angolszász gótikus prózahagyományokra. Az egyik legérdekesebb műfajtypus, amely kimondottan az angolszász *gothic novel* műfaji konvencióit¹⁰ utánozza, a *Schauerroman*¹¹ nevet viseli. A *Schauerroman* műfajba tartoznak mindazon alkotások, amelyek prózatechnikailag látványosan a gótika bármely jellegzetes mechanizmusát alkalmazzák.¹² Béres Norbert *A klasszikus századforduló népszerű prózairodalma* című kötetében azokkal a korai fordításokkal¹³ foglalkozik, amelyek a *Schauerroman* műfajából erednek, és hozzájárultak e műfaji minták magyar

5 | Juranovszky Andrea: Örökség és történelem a gótikus irodalomban. *Első Század* 2014. 77–86. 79.

6 | Alfred E. Longueil: „The Word ‘Gothic’ In Eighteenth Century Criticism”. *Modern Language Notes*, 1923. 453–460. 458.

7 | „The Gothic as a hibrid form, incorporating and transforming other literary forms as well as developing and changing its own convention.” Fred Botting: *Gothic*. London and New York 1996. 14.

8 | „While certain devices and plots, what might be called the taples of the Gothic, are clearly identifiable in early Gothic texts, the tradition draws on medieval romances, supernatural, Faustian and fairy tales, Renaissance drama, sentimental, picaresque and confessional narratives as well as the ruins, tombs and nocturnal speculations that fascinated Graveyard poets.” Uo.

9 | Patrick Bridgewater: *The German Gothic Novel in Anglo-German Perspective*. Rodopi, Amsterdam–New York 2013.

10 | *Az otrantói várkastély cselekménye a gótika későbbi mintázatait, jellegzetes konvencióit kódolja: a helyszín egy középkori és babonás hely; a természetfeletti jelenléte; a hős és a negatív szereplő összemosása; a feudális és arisztokratikus jogok hanyatlása; a polgárság felemelkedése, amelyik elhivatott az egyéni szabadság elérésében a házasság vagy öröklés által; a nők kiszolgáltatott helyzete; a zárt terek – kastélyok, börtönök, kolostorok – használata.* *The Handbook of the Gothic*. Ed. Marie Mulvey-Roberts. Pallgrave Macmillan, London 2009. 146.

11 | Uo. 41.

12 | Béres Norbert: *i. m.* 205.

13 | Olyan fordításokról esik szó, mint például: *Törpe Péter: Kísírteti Történet a’ tizen-harmadik Századból*. Fűskuti Landerer Mihály’ Könyv-nyomtató-műhelyjében, Posonyban és Kassán 1796.; *Farkasvölgyi Imre a’ vagy Po’sonyvári Késértő Lélek: Egy Tsuda Történet Korvinus Mátyás idejéből*. Fűskuti Landerer Mihály’ betűivel és költségével, Po’sonyban és Pesten 1807.; *Valdraf vagy A’ Vándorló Lélek: Egy Késértetes Történet a XVII-dik Századból*. Trattner János Tamás betűivel és költségével, Pesten 1819.; Némethy

nyelvterületen való meghonosításához.¹⁴ Béres Norbert felhívja a figyelmet arra, hogy a 18–19. századi magyarországi „gótikus irodalom” tekintetében óvatos következtetéseket tudunk megfogalmazni, mivel a magyar irodalom esetén olyan műfaji jellemzők is megjelennek, amelyek eltérnek a klasszikus, pontosabban az angolszász ismert motívumaitól.¹⁵ A szerző szerint a magyar rémtörténetek sajátos jellemzői elsősorban a német irodalmi hagyományból erednek, és az egyes forrásszövegek hatására alakultak ki, így ennek következtében ezek a történetek magyar kontextusban gyakran eltérő, egyedi formában jelennek meg.¹⁶ A hatástörténet szempontjából az is számottevő, hogy ezen szövegek minden esetben Schauerroman-fordítások, így akár a kulturális fordítás szempontjaiból is újfajta műfajhagyománytal találkozhatunk. A magyar „gótikus” művek tehát nem a közvetlen angolszász minták hatására születtek, hanem a német irodalmi hagyomány játszott kulcsszerepet ebben a folyamatban. Ennek eredményeként a magyar rémtörténetek sajátos, kevert műfaji jegyeket hordoznak magukon: más műfaji kategóriákba épülnek be, így sokkal inkább a műfaj variációiként jelennek meg, semmint önálló típusként.

A terek¹⁷ értelmezése tágabb perspektívát nyújt az irodalmi alkotások megértésére. A térbeli fordulat¹⁸ mutatott rá arra, hogy a regénybeli terek nem statikus hátterek, hanem nagyon is élő, dinamikus entitások, amelyek szintén beleszólnak a történetalakításba. A térbeli fordulat egy egyén térészlelése alapján bontakozik ki.¹⁹ A terek élményhelyekké válnak, amelyekben találkozik egyén és közösség, intim és publikus, jelen és múlt, fokozva az eseményességet és a térpoétikából létrejövő újabb értelmezéseket.

József: *Pokolkői Vendel, vagy-is a' holtak-harangja: Egy késerletes történet*. Ns. Petrózai Trattner János Tamás' betűivel és költségével, Pesten 1823.

14 | Béres Norbert: *i.m.* 207.

15 | Uo. 219.

16 | Uo.

17 | A gótikus regények térbeli konstrukciói egyedi térbeli modelleken osztoznak. A rémtörténetek cselekményeinek fő helyszíne a kastély volt, amelyet gyakran más épületekhez is kapcsolnak – templom, temető, kolostor. A gótikus terek legtöbbször a sötétséget, barbárságot, homályt, titokzatosságot idézik meg.

18 | Az 1990-es éveket általában a társadalomtudományok kulturális fordulatának nevezzük, amely egy teljesen új interdiszciplináris perspektívát vont be a társadalomtudomány különböző területeinek vizsgálatába. A fordulatok sorában található a *spatial turn*, magyar megfelelője a térbeli fordulat, amely óriási hatást gyakorolt arra nézve, hogy hogyan gondolkodunk az irodalmi földrajzról. Maga az irodalomföldrajz egy olyan terminus, amely számos irányzatot foglal magában, de Marc Brosseau szerint szükségszerűen meg kell különböztetnünk azokat: 1. a földrajzi megközelítés egy olyan irányzat, amely az irodalmi művek keletkezésének térbeli kontextusát vizsgálja (az irodalom földrajza) vagy azonosítja az irodalmi művekben megjelenő földrajzi valóságot (földrajz az irodalomban); 2. egy másik irányzata a geokritikai megközelítés, amely a szövegekben található tér reprezentációkat és jelentéseket elemzi; 3. a geopoétikai irányzat az irodalmi alkotás és a tér közötti kapcsolatra, formákra, jelentésekre összpontosít. *The Routledge Handbook of Literature and Space*. Ed. Robert Tally Jr. Routledge, London and New York 2017. 11.

19 | „A hely mint a test érzéki, mentális tapasztalat történésként épül belénk, és nem az elhelyezkedés, a pusztá helyfoglalás, hanem a szituativitás a legfontosabb jellemzője, amely a helyzet eseményességi aspektusát hordozza.” Faragó Kornélia: Szemléleti terek, helyzeti reprezentációk. In: *Tér(v)iszonyok és térkép(zet)ek*. Szerk. Boka László. Gondolat Kiadó, Budapest 2014. 18.

2. Hétköznapi rémtörténetek Jókai szemszögéből

Jókai Mór a 19. század egyik legtermékenyebb írójának tekinthető, aki megteremtette az irodalom mint szakma koncepcióját.²⁰ A *Hétköznapok* című alkotása a szerző első regénye. A mű nem napilapban vagy folyóiratban jelenik meg, hanem 1846 előtt Jókai csupán részleteket publikál belőle.²¹

A regény forrásanyagát két elkülöníthető elem alkotja: a Kecskeméten eltöltött diákévek emléke, valamint azon romantikus elemek összefonódása, amelyeket korábbi olvasmányai alapján épít bele diákkorának valós eseményeibe. A valós írói tapasztalat és a romantikus motívumok ötvöződése révén születik meg a mű sajátos hangneme, regényvilága. Jelentős inspirációforrást jelentettek a szerző számára Eugène Sue, Victor Hugo és James Fenimore Cooper alkotásai. Szajbély Mihály világít rá arra, hogy Jókai tudatosan alkalmazza a világirodalomból ismert motívumokat, de azokat átdolgozza és adaptálja a korabeli magyarországi kontextusra: „mi náluk a nagyváros nyomor-nyegedeinek a leírása, az a fiatal Jókainál a magyar vidék és a hozzá tartozó tipikus alakok ábrázolása”.²² Egy harmadik forrása a népi kultúra lehetett, szépségeivel és nehézségeivel egyaránt. A szerző azzal kísérletezett, hogy az egzotikum, fantasztikum, vad képzeltések és a dagályos pátosz együttes alkalmazása hogyan konstruálható egyetlen teljes értékű romantikus és tragikus narratívává.

Szinnyei Ferenc 1932-ben az Irodalomtörténeti Közleményekben megjelentet egy olyan cikket, melynek címe: *Elbeszélőink egymáshatása a Bach-korszakban*.²³ Cikkében azt vizsgálja, hogy az 1850-ben született regények valamiképpen Jókai első regényére emlékeztetnek stílusukban, de leginkább sötétségükben. Ő az első, aki azt fogalmazza meg, hogy Jókai legelső műve a rémregények mechanizmusaival működik:

Ennél vadabb rémregény kevés jelent meg a magyar irodalomban: csupa titok, homály, vad szenvedély. Alakjai »őrülten« tántorognak dühükben, fájdalomkban vagy szerelmükben s vágatnak árkon-bokron keresztül éjtszaka, hóban, viharban. Mintha ez is a *Hétköznapok* kései és korcs leszármazottja volna.²⁴

A rémregény kulcsszóként funkcionál ebben az idézetben. A gondolatmenetet Féja Géza 1942-es *A felvilágosodástól a sötétedésig*²⁵ című monográfiája folytatja: „Első

20 | „Jókai Mór írói működését az utóbbi időkben többen is vizsgálták a pénz összefüggéseiben. Egyrészt az írói életformára mint megélhetési forrásra, az irodalmi piacra és az irodalom mediális közegtípusainak gazdasági feltételeire tekintettel, másrészt pedig arra nézve, hogy művei miként és milyen céllal ábrázoltak pénzügyi viszonyokat, vagy éppen milyen elgondolásokat vezettek elő a pénzmentes világ utópiájáról.” Hites Sándor: A pénz mint papír és írás: Jókai esete a bankjegyekkel 1848-ban. In: *„Író leszek, semmi más...” Irodalmi élet, irodalmiság és öntükröző eljárások a Jókai szövegekben*. Szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán. Tempevölgy Könyvek, Balatonfüred 2015. 63–81. 63.

21 | Jókai Mór: *Hétköznapok*. Szerk. Nagy Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest 1962. 325. (A regényt végül Nagy Ignác közbenjárásával Konrád Adolf jelentette meg. A recepciótörténet tükrében az olvasóközönség számára az alkotás egyszerre meglepő és érdekfeszítő volt. Későbbi kritikusok csupán egy előkészületi műnek tartották a leendő nagy regények megírásához.)

22 | Szajbély Mihály: *Jókai Mór (1825–1904)*. Kalligram, Pozsony 2010. 46.

23 | Szinnyei Ferenc: *Elbeszélőink egymáshatása a Bach-korszakban*. *ItK* 1932. 1–18.

24 | Uo. 10. [Kiemelés tőlem, G. N.]

25 | Féja Géza: *A felvilágosodástól a sötétedésig*. Magyar Élet kiadása, Budapest 1942. [online: A felvilágosodástól a sötétedésig. A magyar irodalom története 1772-től 1867-ig (mtda.hu) (utolsó megtekintés: 2025. 07. 12.)]

regénye, a *Hétköznapiok, rémregény* éppen úgy, mint bizonyos mértékben *rémregény A falu jegyzője* és a *Hazai rejtelmek* is. A rohamosan fejlődő magyar regény torz életre és eltorzult lelkekre talált s élményeibe belekeverte a maga emberi felháborodását, mint Eötvös, megindultságát, mint Jókai, merész társadalmi gondolatait, mint Kuthy”.²⁶ Ahogy Szinnyi Ferenc és Féja Géza is érzékelte, Jókai első regénye egy kifordított rémtörténetként olvasható, amely a korabeli társadalom torz tükréül szolgál.

Műfaji szempontból a *Hétköznapiok* a gótikus románc²⁷ prózahagyományát idézi meg. A gótikus románc zsánerébe tartozó szövegekpuszokban kiemelt szerepet kapnak nem csupán a férfi, hanem a női főszereplők is – jelen esetben Lilla és Janka. *The Handbook of the Gothic* tanulmánykötet alapján egy műnek három aspektust kell egyidejűleg teljesítenie ahhoz, hogy gótikus románcként működhessen: elszigeteltség, bonyolult körülmények, valamint a fenyegető férfi jellem, ami hatást gyakorol a női főszereplőre.²⁸ A regény mindhárom aspektusnak eleget tesz, aminek eredményeképp a mű valóban gótikus románcként olvasható: Lilla sokáig elszigetelve él mindenkitől, miközben a családi háttere és származása nagyon bonyolult és homályos, majd elrablásával teljesen elszigetelik őt a külvilágtól. A fenyegető férfi jellemet Góliáth Péter karaktere testesíti meg, aki elrabolja és fogva tartja a fiatal és gyönyörű lányt. Jelen esetben a helyszín, ahol fogva tartják Lillát, nem egy romokban álló kastély, hanem egy nehezen megközelíthető, elhagyott sziget²⁹ a mocsár közepén. A *Hétköznapiokban* számos olyan térkonstrukció van, amelyeket a gótika elemei közé szokták sorolni: kastélyok, temetők, félelmetes árkok, zsványlakok és elátkozott szigetek.

A szörny alakja már az első fejezetben megjelenik: „egy vén, mogorva Quasimodo egyedül volt a toronyban, s még akkor is, mikor annak lépcsői alulról már meggyulladtak”.³⁰ A Victor Hugo által ihletett Quasimodo karakter a szörnyszülöttségre utal, és mint később kiderül, a közösség számos tagja személyiségük révén valóban szörnyekként viselkedik. A szerelmi kapcsolatokat a gonoszság, bosszúvágy vezérli, miközben az olvasó a második fejezetben megismeri a két „jó szomszédot”, akik még haláluk után is képesek bosszút állni egymáson: Gyékény Mártont és Körmös Gáspárt. Amíg Gyékény Mártont a kontrollálhatatlan düh és erőszak vezérli, addig Bálnai Körmös Gáspárt a végtelen fukarság jellemzi. Az utóbbi már szerelmi viszonyt ápol a pénzzel, amely nélkül nem tud és nem is akar élni. Az egyik elsődleges szerelemkonceptió, melyre Jókai rávilágít, az a pénz iránti szerelem, amely teljesen elbolondítja az idős

26 | Uo. 225. [Kiemelés tőlem, G. N.]

27 | Marie Mulvey-Roberts: *i. m.* 169.

28 | Uo.

29 | Siobhan Carroll a *Handbook of Literature and Space* című tanulmánykötetben a szigeteket a természetes atópiák kategóriájába sorolja. A természetes atópiák a térnek olyan szokatlan formáit reprezentálják, ahol környezeti és fizikai jellemzőik következtében lehetetlen az affektív ott lakhatás. Azért különbözteti meg a „tér” absztrakciójától, mivel ezek a helyszínek fizikailag valóságosnak és határozottnak vannak ábrázolva, valamint a tér számos jellemzőjét hordozzák magukon, viszont ezek a terek nem lakhatóak. Minden atópiának sajátos irodalmi reprezentációja, hagyománya van – például az Északi-sark, az óceán, a föld alatti tér. A szigetek átmeneti menedékként szolgálhatnak a bűnözőknek, szörnyetegeknek, száműzötteknek, miközben maga a sziget is szembeszáll a térben történő eseményekkel. Robert Tally Jr.: *i. m.* 159–167.

30 | Jókai Mór: *i. m.* 17.

Gáspárt.³¹ Unokaöccse, Bálnai Körmös Pista vele él, és látva, hogy szomszédjuk hogyan bánik a fiatal lánnyal, megszőkíti. Az első gótikus helyszín a temető. Az angolszász gótikus regényből ismert bonyolult családi múlt a *Hétköznapokban* is megjelenik: Pista és Lilla testvérek, viszont családi kötelékük sokáig titokban marad. Jókai regényében a temető menedékként jelenik meg, ahol Pista és Lilla meghúzódhatnak, és ahol esküt tesznek, hogy mindig igaz testvérei lesznek egymásnak. A jelenet cselekménye feloldja a helyszín rémisztő hatását, de megtartja titokzatos karakterét annak köszönhetően, hogy a két gyerek nincs tisztában saját családi múltjával. A *Hétköznapokban* a temető ugyanakkor a terror helyszíne is lesz. A fukar Gyékény Márton legnagyobb ellenségének sírját kiásva és pénzét ellopva akarja utolsó bosszúját végrehajtani. A temető egy lélegző, élő entitásként jelenik meg, amelyet a halottak keltenek életre.³² Gyékény Márton, a holttestet visszahelyezve a sírba, lámpafénye elalszik. A sír fenekéről egy hirtelen erős kéz ragadja meg, és visszarántja a koporsóba. Gyékény Márton egyből szörnnyethal. A regény végén látható ábrázolás eltér az előzőtől, hisz itt már egy arche-tipikus rémtérrel találkozik az olvasó.

A regény hosszabb bevezetője után tisztázódní látszik a szereplők viszonyrendszere. A többgenerációs konfliktusokat és bosszúvágyat a legfiatalabb generáció is örökségként viszi tovább. A fiatal generációt a gyönyörű és bájos Lilla, a rettenthetetlen Bálnai Körmös Pista, az árván maradt és tiszta szívű Janka, valamint a jólnevelt, világot látott Leander gróf képviselik, akik a pozitív szereplőkhöz tartoznak. A negatív szereplők sokaságát nem csupán az idős Dömsödi Góliáth erősíti, hanem fia is, Dömsödi Péter, aki a regény végén apjának gyilkosává válik. A szerelmi kapcsolatok párhuzamba állíthatóak. Lilla és Leander lelki társakként jelennek meg a regényben. Ők az egyedüli pár, akik valamilyen formában békére lelnek a regény végén. Az erős és rettenthetetlen Bálnai Pista a fiatal és árva Jankába szeret bele. A fiatal lány viszonzni látszik Pista érzéseit, viszont az idős Góliáth János szemet vetett rá. Janka, esküvője napján, megszőkik Pistával, de halálra fagy. Dömsödi Péter édesapja meggyilkolása után, örülteként menekülni próbál a törvény elől. A menekülés során magával viszi és elrabolja Lillát is, majd egy gyerekük születik, akinek élete tragikusan végződik. A három szerelmi kapcsolat egymás mellé helyezése révén látható, hogy Jókainál a szerelem érzése szorosan összefügg a halál és a tragédia fogalmával.

A zivatar éve című fejezetben az elbeszélő konkrétan megjelöli az események időpontját: december 31-e, szilveszter éjszakája van. Önmagában már az időkoordináta is egy természetfölötti időkontinuumba helyezi a történetet. A város főtere kerül a narráció fókuszába: néptelen, zajtalan. A főtér közepén egy mély kút látható, amely már romokban hever és kiszáradt:

31 | Bálnai Körmös Gáspár személyiségjegyei a francia irodalomból ismert zsigori karakteréből származnak, amelyet Jean-Baptiste Molière teremtett meg a *L'avare* (*The Miser*, 1668) című drámájában. Gáspár karaktere sok tekintetben hasonlatos Molière Harpagon nevezetű szereplőjéhez, akinek zsigorisága – Gáspárhoz hasonlóan – addig fajul, hogy egy adott pénztértéket elás a kertjében. A folytonos szorongás a pénz elvesztésével, odaadásával vagy ellopásával kapcsolatban mindkét szereplőnél erőteljesen megjelenik.

32 | „A temetői keresztek kísértő alakot öltenek, a sírok felett lidérc bolyong, meztelen koponyák vigyorognak itt-jitt kékes foszforfényvel szürkítve; odvas sírok üregeiben a kicsorgó víz oly hangokat ad, mintha a sírlakók szuszogva és nyöszörögve fordulnának meg koporsóikban.” Jókai Mór: *i. m.* 233.

A k**i* vásártér közepén áll egy sajtászerű épület (...). E födél alatt mély, igen mély kút van ásva; belőle hajdanában láncsal húzták fel a vizet, most egészen ki van az száradva; a lánc vedertelenül lóg le a mélységbe. A kút oldalai bedülledeztek. Fenekéről gyakran csecsemősírás hallatszik fel. Borzasztó dolgokat beszélnek e kút felől.³³

A lakók gyakran mondják azt, hogy a mélyéről csecsemősírás hallatszik fel. A kúthoz közel egy kísérteties ház áll. A leírás teremti meg a központ félelmetes, rémisztő atmoszféráját és gótikus jellegét, miközben a szörnyű mítoszok a kútról még félelmetesebbé teszik az ember számára a kint tartózkodást. Az elbeszélő hirtelen ráfókuszál egy sötét alakra, aki mereven figyel a központ melletti házban zajló lakodalmat. Az ifjú Bálnai képe bontakozik ki a sötétségből. A tér hátborzongató jellegét, és azt tovább fokozza a narrátor: a lakodalomból hazasétáló emberek észrevesznek egy halott nőt, aki halott kisbabájával fekszik a hóban. E jelenet térbeli elemei előrejelzésként is funkcionálhatnak, hisz miután Bálnai megszökteti Jankát az esküvője napján, a fiatal lány egyre jobban fázik. A fiatal fiú feje fölött egy fekete holló károg, miközben kedvese halálra fagy. A fekete holló a halál angyalaként jelenik meg, károgása a holtak szellemét idézi meg. A térszerkezetet erőteljesen a gótikus módszer szerint alakítja ki Jókai Mór: a halott nő képe, az antikvitást megidéző és lokális mítosszal rendelkező kút, a rémisztően ható ház, Janka halála mind arra hivatottak, hogy magát a helyszínt természetfölötti szférába helyezték, melyben a szereplők közti viszonyokat a halál jelenléte pecsételi meg.

Jókai alkalmazza a jóslás és a fekete mágia fordulatait is, bár rejtettebb formában. Dömsödiről kiderül, hogy az első fejezetben bekövetkezett tűzvésznek ő volt az okozója, így az életét próbálja menteni, miközben mindenki a halálát kívánja. A *Zöldhalom* című fejezetben azt hiszi, hogy megmenekült, de egy ismeretlen figura reszkető kézzel rámutat és megjósolja, hogy aznap éjjel, éjfél előtt meg fog halni. A hegedűs elmondja jóslatát, majd „egy villanyrágásszerű vonaglással földhöz ütötte magát, elkékült, elmerevült, szája összekulcsolódott, szemei kidültek”.³⁴ A jelenlevők azt mondták, hogy nyavalyatörés áldozata lett a hegedűs, viszont a férfi kinézete ördögi, démoni megszállottságra utalt:

Eközben az iszonyú láz teljes mértékben megragadta a szerencsétlent, halotti merevültsége elmúlt, ahelyett dühös rángások gyötrelmei nehezülvén reá. Szemei kidülledtek olykor fehérével felfelé fordulva, süvöltő ajkain sárgás tajték habzott; hajszálai valahány, annyi felé álltak; nyakát gyakori kínos csuklások ferdítették hol előre, hol hátra; arca vonásain nem volt semmi emberi.³⁵

A megszállottság jegyeinek testi megnyilvánulásai apokalipszisszerűek: torz arc, dühös rángatózás, felfordult szem, kontrollálhatatlan test. A 18. századi gótikus regényekben leginkább az ember ördögi rossz jellemvonására mutatott rá a sátán jelenléte, viszont a 19. századi regényben már nem csupán a sötét emberi jellemre, az emberben lakozó gonoszra tesz utalást, hanem azokra a természetfeletti folyamatokra is, amelyeknek következtében az ördög képes egy emberi lényt megszállni és irányítani.³⁶

A csontvázmotívum a műben többször megjelenik. A *Vértörvénytér* című fejezetben Dömsödit tettevel szembesítik: minden paraszt elmondja a saját tragédiáját

33 | Uo. 149.

34 | Uo. 181.

35 | Uo.

36 | Marie Mulvey-Roberts: *i. m.* 118.

a népünnepi napról. A regény előrehaladtával válik világossá, hogy a népünnepen kitört tűzvész nem volt véletlen – Dömsödi gyújtotta meg a lángot, amely végül több emberéletet is követelt. A pusztabíró vallomása meghökkentő és egyben nagyon fájdalmas: szeretett felesége és újszülött kislánya nem tudott kimenekülni az égő pokolból, így, amire a bíró hazaért, e látvány fogadta: „házamat üszkeiben s üszke között két csontvázat találtam”.³⁷ A hátborzongató helyszínnek és gótikus elemek sokasága tovább bővül. Dömsödi Góliáth menekülés közben egy árokba esik, ahol egy holttestet tapogat ki. Büntetése tetteihez méltó lesz: a fejezet végén saját fia, Péter gyilkolja meg. A csontváz szimbóluma, a halott test jelenléte, az éjszakai tér hangzásvilága, a labirintusszerű, mély árok leírása, a sötét és pusztító természet gondolata a gótikus térkonstrukció szerves részévé vált, amelynek célja, hogy félelmet generáljon az olvasóban. A térszelés leginkább az olvasó perspektívájából valósul meg, miközben a szereplők félelemérzete is befolyásolja a térszerkezetet. Péter, apja meggyilkolása után, megőrül.

Az őrült karakterét³⁸ viszont nem csupán Dömsödi Péter képviseli, hanem Lilla is, aki megszűnik józanul gondolkodni az átélt traumák következtében. Helen Small³⁹ szerint az őrülettől való félelem a gótikus irodalomban a terror alapvető forrása. A legkorábbi gótikus alkotásokban látható, hogy a balladahagyomány és a reneszánsz drámák (kiemelkedően Shakespeare alkotásai révén) voltak azok a műfajok, amelyek megteremtették az őrült karakterének irodalmi konvencióit.⁴⁰ A rémtörténetek etikai szféráját tekintve az őrület nem csupán a negatív szereplők tökéletes büntetése, hanem a gonoszság elsődleges forrása is lehet. A gótikus műfajon belül viszont különbséget tesznek a női és a férfi őrület között. Amíg a férfi őrület az ördögi gonoszságból fakadóan születhet, addig a női őrület a traumák által kiváltott védekezési mechanizmusként funkcionál. Ez látható Jókai regényében is, amelyben a helyszín tovább erősíti Lillának az őrülethez vezető útját. Elszigetelve és elrejtve él rabságban egy szigeten, melyet csak egy kis csónakkal lehet elhagyni. Elrablója, Péter kihasználja a lány kiszolgáltatottságát és védtelenségét, ennek következménye lesz egy közös gyermek.

Egy év fogva tartás után, testvére és Leander gróf megmentik Lillát. Péter, Bálnai után célozva, saját gyerekeit öli meg, majd ott hagyják egyedül a szigeten. A gyilkosságaiért elkövetett büntetése a teljes őrület, valamint az örök magány a szigeten. *A törvények halottja* című fejezet Góliáth Péter egyedül töltött hónapjait mutatja be. Őrületében szellemeket és kísérteteket lát, akik a sziget egyetlen házromjai közül búznak elő: „Olykor a sziget legvadonabb oldalán, az összefészkelte tengeri közül egy emberalak jelenik meg, egy emberi rém; fejét ifjan megőszült haj fedi, s vadul lóg le arcaiba; arca sápadt és agg, ajkai lepittedek, nyaka mellére görbült, s bágyadt feje

37 | Jókai Mór: *i. m.* 206.

38 | Az őrület mára már a gótika egyik alaptrópusaként működik. Freud *The Uncanny* című tanulmányában utalást tesz arra, hogy az őrület a természetfeletti erők magyarázatához szükséges, ugyanakkor az elkövetett bűnök igazságszolgáltatásának az egyik módja. A természetfeletti, az őrület és a mentális folyamatok együttese teremtik meg azt a gótikus atmoszférát, amelyet ezekben a regényekben érezhet az olvasó.

39 | Marie Mulvey-Roberts: *i. m.* 199.

40 | Uo. 153.

ingó lépései mindegyikénél biccenik. Kezei hátul vannak összefogva”.⁴¹ A szellemek kísértése miatt kint alszik egy árokban, nyugalmat sehol nem találva. A szellemek természetfeletti lények, legtöbbször olyan elveszett lelkek, akik a halál után sehol nem lelnek nyugalomra, hanem arra hivatottak, hogy megbontsák egy élő egyén lelki nyugalomát. A kísértetek megjelenése Góliáth Péter számára az örület elsődleges tünetei, amelyek külsején⁴² is meglátszanak. Halála könyörtelen körülmények között következik be, egy gödörben talál rá az ifjú Bálnai: szája és szeme tátva maradtak, arcát penész borítja, teste teljesen behomokosodott.

Jókai Mór első regénye minden tekintetben rémregénynek tekinthető, amelyben a nyílt és a zárt terek visszatükrözik a szereplők személyiségjegyeit. A szerelem sok tekintetben tragikummal végződik. Lilla és a gróf szerelmi története az egyetlen, amely túléli ezeket a drámai hétköznapokat egy olyan környezetben, ahol szellemek kelnek életre, a pénz beszélni kezd, gyereksírás visszhangzik a kútból, a mocsár halottakat őriz. A *Hétköznapok* olyan regény, amely megköveteli az olvasótól, hogy féljen. A gótikus elemek újra és újra megjelennek, kiemelve a mű egyik esszenciális aspektusát: a félelem mechanizmusai az észlelés révén átalakítják a tereket, torzítják őket, miközben az emberi agy rémképeket projektál a helyszínekre. Jókai Mór alkotásában az elbeszélő és a szereplők közösen konstruálják a rémisztő, hátborzongató térkonstrukciókat.

3. Összegzés

A rémtörténetek egyik jellegzetes tulajdonsága a helyszínek térkonstrukciójában rejlik. A szerzők általában tudatosan építik fel ezeket a tereket, amelyekben a félelem központi szerepet játszik. Így jöhettek létre később olyan irodalmi alakzatok, mint az elátkozott hely toposza, a kísértetektől megszállt tér motívuma, az ördögien gonosz karaktere, a gótikus női szereplő kiszolgáltatottsága, valamint az antikvitást reprezentáló helyszín.

A *Hétköznapok* értelmezése rávilágít arra, hogy a mű teljes mértékben megfeleltethető a gótikus románc műfaji konvencióinak, amely a gótikaszáner egyik alműfajának tekinthető. A rémtörténetek műfaji jellegzetességei mind a helyszínek konstrukciójában (kastély, sziget, pince, főtér), mind a szereplők jellemében (Janka, Lilla, Pista, Góliáth) megnyilvánulnak. Az élményhelyekké vált terek újabb jelentéssel bővülnek, melyben a félelem, az ismeretlen és a hátborzongató összefonódik az emberi kapcsolatokkal. Jókai regényében hangsúlyosan megjelennek a gótikus románc műfaji hagyományának alapmotívumai, mint a titokzatos, antik és elátkozott terek toposzai, a gótikus női karakter kiszolgáltatottsága, valamint a fenyegető, ördögien gonosz férfi szereplő. E motívumok révén Jókai Mór alkotása megteremti magyar viszonylatban a gótikus szereplők és helyszínek típuslehetőségeit.

41 | Jókai Mór: *i. m.* 261.

42 | „Ember lehetett valaha, de most semmi állathoz nem hasonlít; arca sárral van bekeverve, mégis kirírnak belőle a szokatlan örültség és a meggyógyíthatlan lélekfene kórjelei; szemei nem néznek többé fel az égre. Tagjai csupa csont és bőr, ruházatja rongyokban csüng le róla, rongyokban csüng le arcába a hosszú, egészen fejeér haj.” Uo. 265.

Gothic Spatiality in Mór Jókai's *Hétköznapiok*

Keywords: Gothic Romance, Spatial Turn, Gothic Spatial Constructions, Mór Jókai

The investigation of Hungarian horror narratives remains a largely unexplored area within the historiography of Hungarian literature. Although a comprehensive account of their influence has yet to be fully established, it is evident that the Anglo-Saxon Gothic novel and the German *Schauerroman* exerted a significant impact on the development of Hungarian prose traditions in various forms. The present paper attempts to interpret Mór Jókai's novel *Hétköznapiok* (Weekdays) from the perspective of the Anglo-Saxon Gothic novel tradition. The presence of the Gothic romance sub-genre is not only provided by the characters or the story of the novel, but also by the spaces that evoke the archetypal settings of the Gothic prose tradition. The mechanisms of the Gothic novel tradition become perceptible in Hungarian terms through spaces, characters, tropes and motifs.